

Byzantina Symmeikta

Vol 32 (2022)

BYZANTINA SYMMEIKTA 32

Ο πόλεμος φθοράς και η τακτική της εξαπάτησης και του αιφνιδιασμού στις πολεμικές επιχειρήσεις του Βυζαντίου (11ος-13ος αι.)

Νικόλαος Σ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

doi: [10.12681/byzsym.27147](https://doi.org/10.12681/byzsym.27147)

Copyright © 2022, ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΤΕΡΓΙΟΣ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Ν. Σ. (2022). Ο πόλεμος φθοράς και η τακτική της εξαπάτησης και του αιφνιδιασμού στις πολεμικές επιχειρήσεις του Βυζαντίου (11ος-13ος αι.). *Byzantina Symmeikta*, 32, 83–102. <https://doi.org/10.12681/byzsym.27147> (Original work published February 28, 2022)

INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH
SECTION OF BYZANTINE RESEARCH
NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

BYZANTINA SYMMEIKTA

ΤΟΜΟΣ 32 VOLUME

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Σ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΦΘΟΡΑΣ ΚΑΙ Η ΤΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΞΑΠΑΤΗΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΙΦΝΙΔΙΑΣΜΟΥ
ΣΤΙΣ ΠΟΛΕΜΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (11ος-13ος ΑΙΩΝΑΣ)

ΑΘΗΝΑ • 2022 • ATHENS

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Σ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΦΘΟΡΑΣ ΚΑΙ Η ΤΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΞΑΠΑΤΗΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΙΦΝΙΔΙΑΣΜΟΥ
ΣΤΙΣ ΠΟΛΕΜΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (11ος-13ος ΑΙΩΝΑΣ)

Ἦσαν γὰρ ἄμφω πάντα προΐδεῖν καὶ συνιδεῖν ἱκανοὶ καὶ πολεμικῶν τεχνασμάτων οὐδενὸς ἄδαεῖς, ἀλλὰ πάσαις μὲν τειχομαχίαις, πάσαις δὲ λοχήσεσι καὶ ταῖς ἐκ παρατάξεως ἀγωνίαις ἐθάδες, τὰς δὲ διὰ χειρὸς πράξεις δραστικοὶ καὶ γενναῖοι καὶ ἐχθροὶ πάντων τῶν ὑπ' οὐρανὸν ἠγεμόνων γνώμη καὶ ἀνδρεία κατάλληλοι¹.

Στο σύντομο αυτό απόσπασμα, η Άννα Κομνηνή, για να εξυμνήσει τις πολεμικές αρετές των δύο μεγάλων αντιπάλων, Αλεξίου Κομνηνού και Ροβέρτου Γυϊσκάρδου, μνημονεύει τους βασικούς τύπους στρατιωτικών επιχειρήσεων, τον τρόπο διεξαγωγής των οποίων ένας ικανός στρατιωτικός ηγέτης οφείλει να γνωρίζει, δηλαδή την πολιορκία, την μάχη σε παράταξη και την ενέδρα. Η ενέδρα, βάση της οποίας αποτελεί η παραπλάνηση και ο αιφνιδιασμός, κατέχει σύμφωνα με την Άννα σημαντική θέση στον βυζαντινό πόλεμο. Δύο αιώνες αργότερα ο ανώνυμος συντάκτης του *Χρονικού του Μορέως* διασώζει συμπυκνωμένα σε λίγους στίχους το πώς αντιλαμβάνονταν οι Δυτικοί τον τρόπο πολέμου των Βυζαντινών, όπου κυριαρχεί η εξαπάτηση και όχι η κατά μέτωπο σύγκρουση:

*Τὸ πῶς οἱ Τοῦρκοι κ' οἱ Ρωμαῖοι οὐδὲν εἶναι στρατιῶτες
νὰ πολεμοῦν εἰς πρόσωπον ὡσὰν ἐμεῖς οἱ Φράγκοι,
διατὸ ἔχουν πονηρίαν καὶ πολεμοῦν μὲ τέχνην².*

1. Άννα Κομνηνή, *Ἀλεξιάς* V. 1,3, ἐκδ. D. R. REINSCH - A. KAMBYLIS, *Annae Comnenae Alexias* [CFHB 40], Berlin - New York 2001, 142.

2. *Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως*, ἐκδ. Π. Π. ΚΑΛΟΝΑΡΟΣ, Αθήνα 1940, στίχ. 6963-6965.

Στις αρχές του 14ου αιώνα, ο υιός του βυζαντινού αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β΄, ο Θεόδωρος Παλαιολόγος, που σταδιοδρόμησε στη Δύση ως μαρκήσιος του Μομφεράτου, γράφοντας για να συμβουλευσει τους συμπατριώτες του περί τα στρατιωτικά, διακρίνει τρεις κατηγορίες πολέμου: α) την επιδρομή και λεηλασία, β) την εξαπάτηση, και μόνον η τρίτη κατηγορία αναφέρεται στην γενικευμένη, κατά μέτωπο σύγκρουση³. Πράγματι η μελέτη του μεσαιωνικού πολέμου έχει αποδείξει ότι σημαντικό ρόλο στις πολεμικές συγκρούσεις κατείχαν όχι μόνο οι μάχες σε παράταξη, αλλά και οι πολιορκίες και οι επιχειρήσεις που αξιοποιούσαν την εξαπάτηση και ως εκ τούτου οδηγούσαν στον αιφνιδιασμό του αντιπάλου⁴. Και όσον αφορά το Βυζάντιο, οι επιχειρήσεις εξαπάτησης και αιφνιδιασμού καθώς και η στρατηγική του πολέμου φθοράς κατέχουν σημαντική θέση και ρόλο στη στρατιωτική ιστορία της αυτοκρατορίας.

Ο πόλεμος φθοράς εμφανίζεται συχνά κατά την μακροαίωνα βυζαντινή ιστορία, αποκτώντας μεγαλύτερη ή μικρότερη σημασία ανά περίοδο για την στρατηγική της αυτοκρατορίας και τις πολεμικές επιχειρήσεις. Το θέμα του πολέμου φθοράς, σε συνδυασμό με την εξαπάτηση και τον αιφνιδιασμό, δεν απουσιάζει και από την ύλη των βυζαντινών στρατιωτικών εγχειριδίων, με αποκορύφωμα το *Περί παραδρομής πολέμου*, το οποίο αποτελεί αυτοτελές εγχειρίδιο πολέμου φθοράς για την αντιμετώπιση των συνοριακών επιδρομών των Αράβων⁵. Με την προτεινόμενη στρατηγική μπορεί ο στρατηγός να επιτύχει σημαντικά αποτελέσματα, ακόμα και αν υστερεί αριθμητικά του αντιπάλου: *Χρη δὲ*

3. *Les Enseignements de Théodore Paléologue*, έκδ. CHR. KNOWLES, London 1983, 80. Για τον Θεόδωρο Παλαιολόγο και την πραγματεία του, βλ. Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, The byzantine influence on the military writings of Theodore I Palaiologos, marquis of Montferrat, στο: *A Military History of the Mediterranean Sea: Aspects of War, Diplomacy and Military Elites*, έκδ. G. THEOTOKIS - A. YILDIZ, Boston-Leiden 2018, 287-298, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

4. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον άρθρο για τις παρερμηνείες που έχουν επικρατήσει για τον μεσαιωνικό πόλεμο αποτελεί το P. BURKHOLDER, Popular [Mis]conceptions of Medieval Warfare, *History Compass* 5 (2007), 507-524. Για τα διαφορετικά είδη πολεμικών επιχειρήσεων στο Βυζάντιο κατά την ύστερη περίοδο, βλέπε C. G. ΜΑΚΡΥΠΟΥΛΙΑΣ - Τ. Γ. ΚΟΛΙΑΣ - G. ΚΑΡΔΑΡΑΣ, An overview of the armed conflicts in Late Byzantium. Theoretical Foundations and Current Research, *ΒυζΣύμ* 31 (2021), 177-191.

5. *Le traité sur la Guérilla (De velitatione) de l'empereur Nicephore Phocas (963-969)*, έκδ. G. DAGRON - HAR. MIHĂESCU, Paris 1986.

καὶ τοῦτο διὰ σκοποῦ καὶ μελέτης ἔχειν τὸν στρατηγὸν καὶ πᾶσαν σπουδὴν τίθεσθαι, λάθρα καὶ ἀδοκῆτως, εἰ οἷόν τε, τὰς τῶν ἐχθρῶν ἐπιθέσεις ποιεῖσθαι· τοῦ γὰρ τοιοῦτου ἐπιτηδεύματος τυγχάνων ὁ στρατηγός, καὶ μετ' ὀλιγοστοῦ λαοῦ πολλοὺς τῶν πολεμίων κατατροπώσεται⁶. Περιγράφεται επίσης ο τρόπος κατάληψης στενῶν περασμάτων κυρίως ἀπὸ δυνάμεις πεζικοῦ γιὰ τὴ δημιουργία ἐνέδρας καὶ ὁ τρόπος ποῦ θα οδηγηθεῖ ὁ ἀντίπαλος σὲ αὐτή⁷. Σὲ περίπτωση ἐχθρικής ἐπιδρομῆς ποῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντιμετωπισθεῖ, εἶναι ἐπωφελές νὰ πραγματοποιηθεῖ ἐπίθεση ὅταν ὁ ἀντίπαλος –ἤδη καταπονημένος– ἐπείγεται νὰ ἐπιστρέψει στὴν ἐπικράτειά του, μεταφέροντας τὴ λεία του⁸. Επίσης στὴν πραγματεία περιλαμβάνεται ἓνα κεφάλαιο γιὰ τὴν ὁργάνωση νυκτερινῆς ἐπίθεσης στὸ στρατόπεδο τοῦ ἀντιπάλου⁹.

Στὸ *Στρατηγικόν* τοῦ Μαυρικίου ἀφιερώνονται ἀρκετὰ χωρία σὲ σχετικὰ ζητήματα ὑπὸ τὸν τίτλο *Περὶ ἐνέδρας, Περὶ ἐφόδων ἀδοκῆτων* καὶ *Περὶ νυκτερινῶν ἐφόδων*¹⁰. Ὁ Λέων ζ' ὁ Σοφός ἐπίσης ἀφιερώνει στὸ ἴδιο θέμα μίᾳ διάταξιν τῶν *Τακτικῶν* του, ἀναπαράγοντας καὶ συμπληρώνοντας τὸ κεφάλαιο *Περὶ ἐφόδων ἀδοκῆτων* τοῦ *Στρατηγικοῦ* τοῦ Μαυρικίου. Κατὰ τὸν Λέοντα, ὁ πόλεμος φθοράς ἔχει ἰδιαιτέρη σημασία νὰ ἐφαρμοσθεῖ ὅταν ἀντιμετωπίζεται πολυπληθέστερος καὶ ἰσχυρότερος ἀντίπαλος. Ἡ χρῆση στρατηγημάτων, ἀπάτης καὶ αἰφνιδιασμοῦ θα ἀποφέρει καλύτερα ἀποτελέσματα ἀπὸ ὅ,τι μίᾳ μάχῃ σὲ παράταξιν¹¹. Ἀρκετοὺς αἰῶνες ἀργότερα, ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος, κινούμενος στὸ ἴδιο κλίμα, στὴν πραγματεία του, ἀναφέρει ὅτι σὲ περίπτωση ποῦ ὁ ἀντίπαλος ὑπερέχει ἀριθμητικὰ, τὸ στράτευμα εἶναι καλὸ νὰ λάβει θέση ἀμυνας σὲ πέρασμα ἢ ποταμὸ, ὥστε νὰ ἐκμεταλλευτεῖ τὴν μορφολογία

6. *Le Traité sur la Guérilla*, 45. Επίσης: Καὶ οὕτως διὰ μηχανικῶν στρατηγημάτων καὶ ἐπιτηδεύσεων, εἰ χρῆ καὶ ἀδοκῆτων κατ' αὐτῶν ἐπιθέσεων, καὶ εἰ καλῶς καὶ ἐμπείρως τὸν κατ' αὐτῶν μηχανισμὸν πόλεμον, ..., μεγάλα κατὰ τῶν ἐχθρῶν νίκης ἐργασία τρόποια (*Le Traité sur la Guérilla*, 109).

7. *Le Traité sur la Guérilla*, 41-45, 73-75.

8. *Le Traité sur la Guérilla*, 45-47, 125-129.

9. *Le Traité sur la Guérilla*, 129-133.

10. Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, ἐκδ. G.T. DENNIS, *Das Strategikon des Maurikios* [CFHB 17], Wien 1981, 192-206, 302-334.

11. Λέων ζ', *Τακτικά*, ἐκδ. G. T. DENNIS, *The Taktika of Leo VI* [CFHB 49], Washington D.C. 2010, 392-434.

του εδάφους, και να αποκτήσει με τον τρόπο αυτόν πλεονέκτημα έναντι του αριθμητικώς υπερέτερου αντιπάλου¹². Σε άλλο σημείο υποστηρίζει ότι οι φρουροί των συνόρων πρέπει να είναι ελαφρά οπλισμένοι, ώστε να παγιδεύουν τους αντιπάλους που εκτελούν καταδρομικές επιχειρήσεις¹³. Εξίσου χαρακτηριστική είναι η συμβουλή του Θεοδώρου Παλαιολόγου για την αντιμετώπιση ενός πολύ ισχυρότερου εισβολέα: θα πρέπει να αποφευχθεί η επίθεση και να τηρηθεί αμυντική στάση προς εξασφάλιση της επικράτειας και όταν ο αντίπαλος υποχρεωθεί να αποχωρήσει, τότε και μόνον, όταν θα έχει εισέλθει στη δική του επικράτεια, μπορεί να γίνει αντεπίθεση¹⁴. Παρατηρούμε ότι η θεωρητική προσέγγιση των πολεμικών επιχειρήσεων που βασίζονται στην στρατηγική του πολέμου φθοράς παρουσιάζει χαρακτηριστική συνέχεια και επανάληψη ως προς τις προτεινόμενες μεθόδους. Ακολουθως θα εξετάσουμε τί συνέβαινε και στην πράξη.

Ο 11ος ΚΑΙ Ο 12ος ΑΙΩΝΑΣ

Με την έναρξη του 11ου αιώνα, η βυζαντινή αυτοκρατορία έχει ήδη εμπλακεί σε μακροχρόνια σύγκρουση με το βουλγαρικό κράτος, η οποία λαμβάνει την μορφή του ορεινού πολέμου. Η περίπτωση της μάχης του Κλειδίου (1014) είναι ευρύτατα γνωστή: τα στρατεύματα του Βασιλείου Β΄ για να εκβιάσουν τη διάνοιξη του στενού περάσματος, το οποίο είχαν τειχίσει οι Βούλγαροι, επιχείρησαν υπερκέρραση μέσω του όρους Μπέλες (απόσπασμα υπό τον στρατηγό Νικηφόρο Ξιφία) και κατέλαβαν τα νότια των Βουλγάρων αιφνιδιάζοντάς τους¹⁵. Όταν το 1048 οι Βυζαντινοί ηττήθηκαν κατ' επανάληψη στην προσπάθειά τους να αναχαιτίσουν τους Πετσενέγους επιδρομείς σε κατά παράταξη μάχες, μετέβαλαν την στρατηγική τους: διασκόρπισαν τις δυνάμεις τους σε οχυρά και τειχισμένες πόλεις, εξερχόμενοι αυτών μόνο για να αιφνιδιάσουν με ενέδρες τους

12. *Les Enseignements de Théodore Paléologue*, 71-73.

13. *Les Enseignements de Théodore Paléologue*, 84-85.

14. *Les Enseignements de Théodore Paléologue*, 89-91.

15. Ιωάννης Σκυλίτζης, *Σύνοψις ιστοριών*, έκδ. J. THURN, *Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum* [CFHB 5], Berlin 1973, 348-349. Μιχαήλ Ατταλειάτης, *Ιστορία*, έκδ. Ε. Θ. ΤΣΟΛΑΚΗΣ, *Michaelis Attaliatae Historia* [CFHB 50], Αθήνα 2011, 176-177. Πβλ. P. M. STRÄSSLE, *Krieg und Kriegführung in Byzanz. Die Kriege Kaiser Basileios' II. gegen die Bulgaren (976-1019)*, Köln 2006, 270-273 και 181-189.

επιδρομείς, όταν εκείνοι θα είχαν διασκορπισθεί για να λεηλατήσουν¹⁶. Επίσης το ίδιο έτος, ο δούκας της Ιβηρίας Κατακαλών Κεκαυμένος στήνει ενέδρα και εξουδετερώνει μεγάλη στρατιωτική δύναμη Σελτζούκων Τούρκων που είχαν εισβάλει στην Αρμενία¹⁷. Ακόμα και πριν από την περιφημη μάχη του Μάντζικερτ (1071), ορισμένοι αξιωματούχοι φέρονται να συμβούλευσαν τον αυτοκράτορα Ρωμανό Δ΄ Διογένη να αποφύγει σύγκρουση με τον Σελτζούκο σουλτάνο, και αντ' αυτής να πυροπολήσει την ύπαιθρο, ώστε να στερήσει τα απαιτούμενα εφόδια από τους Σελτζούκους, και κατόπιν να τους υποχρεώσει σε σύγκρουση σε τόπο που θα ευνοούσε το βυζαντινό στράτευμα¹⁸.

Ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός αποδείχτηκε ευφυής στρατιωτικός ηγέτης που δεν δίσταζε, ανάλογα με τις περιστάσεις, να καταφεύγει στον πόλεμο φθοράς και την εξαπάτηση για να επικρατήσει. Ήδη από την εποχή που ανέλαβε στρατιωτικά καθήκοντα, και μάλιστα σε μικρή ηλικία, έλαμψε η στρατηγική του διάνοια. Ανέλαβε να αντιμετωπίσει τον στασιαστή Ουρσέλιο (Roussel), χωρίς να διαθέτει αριθμητικά επαρκές στράτευμα (1075). Ο έμπειρος Λατίνος, επιθυμούσε μάχη εκ του συστάδην γνωρίζοντας ότι θα είχε πλεονέκτημα έναντι των αντιπάλων του, αλλά ο Αλέξιος επιμελώς το απέφυγε και επιδόθηκε σε πόλεμο φθοράς που περιλάμβανε ενέδρες και παρενόχληση των εφοδιοπομπών, δυσχεραίνοντας τη θέση του αντιπάλου του¹⁹. Ομοίως αντιμετώπισε επιτυχώς το αριθμητικά ισχυρότερο στράτευμα του διεκδικητή του θρόνου Νικηφόρου Βρυεννίου (1078 - μάχη της Καλαβρύδας). Αρχικά είχε τοποθετήσει σε ενέδρα τα στρατεύματά του, η οποία απέτυχε. Κατά τη διάρκεια της μάχης και ενώ η πλάστιγγα της νίκης έκλινε προς τον Νικηφόρο Βρυέννιο, ο Αλέξιος ενισχύθηκε από Τούρκους, εκ των οποίων το ένα τρίτο το χρησιμοποίησε για να παρασύρει σε καταδίωξη τις δυνάμεις του Νικηφόρου. Τα υπόλοιπα δύο τρίτα των Τούρκων είχαν

16. Μιχαήλ Ατταλειάτης, *Ιστορία*, 24-35.

17. Ιωάννης Σκυλίτζης, *Σύνοψις Ιστοριών*, 448-449. Κατά τον Νικηφόρο Βρυέννιο (*Υψηλή ιστορία*, έκδ. P. GAUTIER, *Nicéphore Bryennios Histoire* [CFHB 9], Bruxelles 1975, 99), οι Σελτζούκοι είχαν εκστρατεύσει με δύναμη 20000 ανδρών.

18. Νικηφόρος Βρυέννιος, *Υψηλή ιστορία*, 106-107.

19. Νικηφόρος Βρυέννιος, *Υψηλή ιστορία*, 185. Βλ. λεπτομερώς Γ. ΛΕΒΕΝΙΩΤΗΣ, *Το στασιαστικό κίνημα του Ουρσελίου (Ursel de Bailleul) στην Μικρά Ασία (1073-1076)*, Θεσσαλονίκη 2004.

σχηματίζει ενέδρα, η οποία σε αυτή την περίπτωση ήταν επιτυχής²⁰. Το 1078 ο Νικηφόρος Βασιλάκης πραγματοποίησε νυχτερινή επίθεση στο στρατόπεδο του Αλέξιου Κομνηνού, προκειμένου να τον αιφνιδιάσει. Ο Αλέξιος είχε προνοήσει να εγκαταλείψει εγκαίρως το στρατόπεδο ώστε να αντιστρέψει τους όρους της σύγκρουσης, αιφνιδιάζοντας εκείνος τον αντίπαλό του, ο οποίος θα αναφωνήσει: *ἄνδρες συστρατιῶται, ἡπατήμεθα ὁ πόλεμος ἔξωθεν*²¹. Τα αιφνιδιασθέντα στρατεύματα του Βασιλάκη εξολοθρεύθηκαν, ενώ τις σημαντικότερες απώλειες υπέστησαν οι Φράγκοι ιππείς που τον ακολουθούσαν²².

Η πολεμική δραστηριότητα του Αλέξιου Κομνηνού κορυφώθηκε όταν ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας το 1081 και στράφηκε στην εφαρμογή τακτικών παραπλάνησης και αιφνιδιασμού, ειδικά μετά τις συνεχόμενες αποτυχίες να αντιμετωπίσει τους Νορμανδούς εισβολείς σε κατά παράταξη μάχη. Ο Ροβέρτος Γυϊσκάρδος απέφυγε την νυχτερινή επίθεση και τον αιφνιδιασμό του Αλέξιου Α΄, με αποτέλεσμα να υποχρεωθεί τελικά ο τελευταίος σε κατά παράταξη μάχη, στην οποία και ηττήθηκε (Δυρράχιο 1081)²³. Αργότερα (1083) ο Αλέξιος θα αντιμετωπίσει τον υιό του Ροβέρτου, τον Βοημούνδο, οδηγώντας τα νορμανδικά στρατεύματα σε ενέδρα μέσω εικονικής υποχώρησης²⁴. Στρατηγική πολέμου φθοράς μέσω τακτικής διαρκούς παρενοχλήσεως θα αναλάβει ο Αλέξιος εναντίον του Βοημούνδου, με κύριο στόχο την παρακώλυση των επικοινωνιών του (1107-08). Επίσης οχύρωσε και τοποθέτησε φρουρές σε ορισμένες στενωπούς (κλεισούρες) που οδηγούσαν σε σημαντικές πόλεις, όπως ο

20. Μιχαήλ Ατταλειάτης, *Ιστορία*, 222-224. *Ἡ Συνέχεια τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτη*, έκδ. Ε. Θ. ΤΣΟΛΑΚΗΣ, Θεσσαλονίκη 1968, 180-181. Άννα Κομνηνή, *Ἀλεξιάς*, I. 5-6: 20-27. Νικηφόρος Βρυέννιος, *Ἔγλη Ἱστορίας*, 267-279. Πβλ. J. HALDON, *The Byzantine Wars. Battles and campaigns of the Byzantine era*, Stroud 2001, 127-133. A. KÜLZER, *Ostthrakien* [TIB 12], Wien 2008, 421-422 (s.v. Kalabryë), και ειδικότερα J. M. GILMER, *The battle of Kalavrye revisited*, *ΒυζΣύμ* 31 (2021), 153-175.

21. Άννα Κομνηνή, *Ἀλεξιάς*, I,8,2: 30.

22. Μιχαήλ Ατταλειάτης, *Ιστορία*, 230. *Συνέχεια τῆς Χρονογραφίας τοῦ Σκυλίτη*, 183. Νικηφόρος Βρυέννιος, *Ἔγλη Ἱστορίας*, 287-291.

23. Άννα Κομνηνή, *Ἀλεξιάς*, IV. 6, 1-2: 131-132. Ανάλυση για τη μάχη του Δυρραχίου στο G. THEOTOKIS, *The Norman campaigns in the Balkans 1081-1108*, Woodbridge 2014, 154-164.

24. Άννα Κομνηνή, *Ἀλεξιάς*, V. 5-6: 155-159. Πβλ. THEOTOKIS, *The Norman campaigns*, 173-175.

Αυλώνας και τα Κάνινα. Σε μία από τις κλεισούρες, οι Φράγκοι πέτυχαν να κατευθυνθούν στα νώτα της φρουράς και να την αποδεκατίσουν²⁵. Αργότερα, οι Βυζαντινοί αιφνιδίασαν τμήμα των Νορμανδών, ενώ εκείνοι ήταν στρατοπεδευμένοι στις όχθες του ποταμού Βούση (Αώος), τους επιτέθηκαν ξημερώματα και προκάλεσαν πολλές απώλειες, καθώς αριθμός πανικόβλητων Λατίνων πνίγηκε στον ποταμό²⁶.

Τον 12ο αιώνα συνεχίζεται η εφαρμογή της στρατηγικής του πολέμου φθοράς με ανάλογη συχνότητα. Ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός στην προσπάθεια αποκατάστασης της βυζαντινής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία, προκειμένου να καταλάβει την Σωζόπολη, παρασύρει την φρουρά της σε καταδίωξη σε δύσβατα εδάφη (1120). Ταυτόχρονα άλλο τμήμα του βυζαντινού στρατεύματος τοποθετημένο σε ενέδρα, καταλαμβάνει την σχεδόν αφύλακτη πόλη και το τουρκικό στράτευμα βρίσκεται κυκλωμένο και αιχμαλωτίζεται ή εξοντώνεται²⁷. Διπλή ενέδρα φέρεται να προσπάθησε να οργανώσει, άνευ επιτυχίας, ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός εναντίον των Σελτζούκων Τούρκων κατά την μάχη περί τινα χώρον Τζιβρηλιτζημανί βαρβαρικώς ώνομασμένον (1146)²⁸. Ο ίδιος αυτοκράτορας, στο πλαίσιο της προετοιμασίας της εκστρατείας που οδήγησε στην ήττα στο Μυριοκέφαλο (1176), ανέλαβε την αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας και την οχύρωση του Δορυλαίου. Σε αυτή την επιχείρηση, για να αντιμετωπίσει τους Σελτζούκους, χρησιμοποίησε

25. Άννα Κομνηνή, *Ἀλεξιάς*, XIII.4-5: 394-398.

26. Άννα Κομνηνή, *Ἀλεξιάς*, XIII.6, 1-5: 401-402. Πβλ. THEOTOKIS, *The Norman campaigns*, 208-213.

27. Ιωάννης Κίνναμος, *Ἱστορία*, έκδ. Α. MEINEKE, *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum* [CSHB], Bonn 1836, 6-7. Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική Διήγησις*, έκδ. J. L. VAN DIETEN, *Nicetae Choniatae Historia* [CFHB 11], Berlin 1975, 12-13. Πβλ. W. TREADGOLD, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford 1997, 630. J.W. BIRKENMEIER, *The Development of the Comnenian Army: 1081-1180*, Leiden 2002, 89-90. Α. ΔΕΛΕΟΓΛΟΥ, *Συμβολή στη μελέτη του ιστορικού έργου του Ιωάννου Κιννάμου*, Σέρες 2016, 317-320. Α. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός και η εποχή του (1118-1143)*, Αθήνα 2017, 114-115. Κ. BELKE - N. MERSICH, *Phrygien und Pisidien* [TIB 7], Wien 1990, 387-388 (s. v. Sozopolis).

28. Ιωάννης Κίνναμος, *Ἱστορία*, 46-50. Βλ. και BIRKENMEIER, *Comnenian Army*, 105-107 και για την τοποθεσία (Cybrileymani, *αἱ κλεισώρειαι τοῦ Τζιβρίτζη* κατά τον Νικήτα Χωνιάτη, *Χρονική Διήγησις*, 179) βλ. BELKE - MERSICH, *Phrygien und Pisidien*, 411 (s.v. Tzibritze).

ενέδρες²⁹. Αλλά και αργότερα (1177) με χρήση ενέδρας κατατροπώθηκαν οι Σελτζούκοι επιδρομείς στην περιοχή του ποταμού Μαιάνδρου από τον στρατηγό του Μανουήλ Α΄, τον Ιωάννη Βατάτζη³⁰. Τέλος, το 1189 στην περιοχή της Φιλιππούπολης, καταγράφεται η αποτυχημένη προσπάθεια των Βυζαντινών να παγιδεύσουν τα στρατεύματα των Σταυροφόρων (Γ΄ Σταυροφορία), που είχαν εξορμήσει για την συγκέντρωση εφοδίων³¹.

Ο 13ος ΑΙΩΝΑΣ

Η νέα πραγματικότητα που διαμορφώθηκε μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους της Δ΄ Σταυροφορίας, προκάλεσε όχι μόνον αδιάλειπτες πολεμικές συγκρούσεις με τους εγκατεστημένους στο βυζαντινό έδαφος Φράγκους, αλλά και τον ανταγωνισμό και τις πολεμικές αναμετρήσεις με τα βυζαντινά κρατίδια και ηγεμονίες που προέκυψαν από τη διάσπαση του βυζαντινού χώρου. Οι πρώτες συγκρούσεις των Βυζαντινών με τους Φράγκους κατακτητές, κάθε άλλο παρά με επιτυχία στέφθηκαν. Στο Ποιμανηρό, στα Κούντουρα, το Αδραμύττιο, την Αρκαδιούπολη τα βυζαντινά στρατεύματα εμπλέκονται σε μάχη εκ του συστάδην με τους Λατίνους και παρόλο που συνήθως υπερέχουν αριθμητικά, υφίστανται αλλεπάλληλες ήττες. Οι Βυζαντινοί, διαπιστώνοντας ότι δεν μπορούν να αντιπαραβληθούν στις τακτικές των δυτικών σε αναπεπταμένο πεδίο, αποφεύγουν συστηματικά την ανοικτή και εκ του συστάδην σύγκρουση μαζί τους. Ο Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρις επιλέγει την τακτική της συνεχούς παρενόχλησης και της παγίδευσης των φραγκικών στρατευμάτων και η απόφαση αυτή φαίνεται να αποδίδει καρπούς, έστω και περιορισμένης έκτασης, όπως για παράδειγμα όταν το 1207 ένα στρατιωτικό σώμα των Λατίνων εξολοθρεύεται σε ενέδρα των Βυζαντινών³².

29. Ιωάννης Κίνναμος, *Ιστορία*, 295: *βασιλεὺς δὲ ξὺν ὀλίγοις ἐκάστης ἡμέρας ἐξίων λόχοις τε ἐξ ἀφανοῦς καὶ κατὰ πρόσωπον συμβολαῖς πολλοὺς Περσῶν ἔκτεινε καὶ τῶν παρὰ σφίσις ἐπιφανῶν ...*. Ο Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονικὴ Διήγησις*, 176-177, δεν μνημονεύει αντίστοιχη τακτική. Πβλ. P. MAGDALINO, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*, Cambridge 1993, 96.

30. Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονικὴ Διήγησις*, 193-194.

31. Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονικὴ Διήγησις*, 408-409. Οι Σταυροφόροι ενημερώθηκαν εγκαίρως από πληροφοριοδότες για τα σχέδια των Βυζαντινών, απέφυγαν την ενέδρα και τους αιφνιδίασαν.

32. Geoffroy de Villehardouin, *La conquête de Constantinople*, έκδ. E. FARAL, τ. 2, Paris

Σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά την «πύρρειο» νίκη εναντίον των Σελτζούκων στην Αντιόχεια του Μαιάνδρου το 1211, όπου απωλέσθησαν οι Φράγκοι μισθοφόροι, οι Βυζαντινοί ηττώνται από τους Λατίνους στον ποταμό Ρυνδακό³³. Η ήττα αποδόθηκε στην εξολόθρευση των μισθοφόρων κατά την προηγούμενη μάχη, αλλά η εκτίμηση αυτή δεν αντικατοπτρίζει πλήρως τα αίτια της ήττας³⁴. Οπωσδήποτε οι συντριπτικές απώλειες των Βυζαντινών στην Αντιόχεια θα επέδρασαν καταλυτικά στην απόδοση του στρατού. Όμως ο Θεόδωρος Α΄ εφάρμοσε τη δοκιμασμένη τακτική της αρχικής μερικής εμπλοκής με τον αντίπαλο και της εικονικής υποχώρησης, στην προσπάθεια να παρασύρει τους Φράγκους σε ενέδρα, καθώς είχε αποκρύψει το μεγαλύτερο μέρος του στρατού του πίσω από έναν λόφο. Η εμπειρία του Λατίνου αυτοκράτορα Ερρίκου απέτρεψε την επιτυχία του εγχειρήματος και υποχρέωσε τους Βυζαντινούς σε υποχώρηση υπό την καταδίωξη των Φράγκων³⁵.

Ανάλογα παραδείγματα της συγκεκριμένης στρατηγικής εντοπίζονται σε όλη την διάρκεια του 13ου αιώνα. Όταν το 1233 οι Φράγκοι εισέβαλαν στη Μικρά Ασία, οι Βυζαντινοί αποτραβήχτηκαν στα ορεινά, παραλαμβάνοντας μαζί τους οποιαδήποτε εφόδια θα ήταν χρήσιμα στους εισβολείς³⁶. Ιδιαίτερα η πρόσληψη και εγκατάσταση Κουμάνων στα

1939, παρ. 482-489. Πβλ. Α. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, *Ιστορία του Βασιλείου της Νικαίας και του Δεσποτάτου της Ηπείρου (1204-1261)*, Αθήνα 1898, 72-73. Α. GARDNER, *The Lascarids of Nicaea, the Story of an Empire in Exile*, London 1912, 78. Α.Γ.Κ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Βυζαντινά στασιαστικά και αυτονομιστικά κινήματα στα Δωδεκάνησα και στη Μικρά Ασία 1189- c. 1240 μ.Χ.*, Αθήνα 1987, 272-273.

33. Για τη μάχη της Αντιοχείας (1211), βλ. Α. G. C. SAVVIDES, *Byzantium in the Near East: its Relations with the Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor, the Armenians of Cilicia and the Mongols, A.D. c. 1192-1237*, Θεσσαλονίκη 1981, 96-111. Επίσης Η. ΓΙΑΡΕΝΗΣ, *Η συγκρότηση και η εδραίωση της αυτοκρατορίας της Νίκαιας. Ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Α΄ Κομνηνός Λάσκαρις*, Αθήνα 2008, 70-82.

34. Σύμφωνα με τον Γεώργιο Ακροπολίτη [*Χρονική Συγγραφή*, έκδ. Α. HEISENBERG, *Georgii Acropolitae Opera*, τ. 1, Leipzig 1903 (αναθ. έκδ. P. WIRTH, Stuttgart 1978), 27], ο αυτοκράτορας Ερρίκος πληροφορούμενος την απώλεια των Λατίνων μισθοφόρων αναφώνησε ότι ο Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρις δεν νίκησε, αλλά στην πραγματικότητα νικήθηκε.

35. G. PRINZING, *Der Brief Kaiser Heinrichs von Konstantinopel vom 13. Januar 1212*, *Byz.* 43 (1973), 395-431.

36. Γεώργιος Ακροπολίτης, *Χρονική Συγγραφή*, 47-48. Πβλ. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, *Ιστορία*, 263-264. J. LONGNON, *L'empire Latin de Constantinople et la Principauté de Morée*, Paris 1949, 172. GARDNER, *Lascarids*, 146-147.

εδάφη της αυτοκρατορίας το 1242 από τον Ιωάννη Γ΄ Βατάτζη³⁷, καθώς και η επανεμφάνιση των πρώτων τουρκικών στρατιωτικών σωμάτων λίγα χρόνια αργότερα στα βυζαντινά στρατεύματα³⁸, ενίσχυσε την ικανότητά τους να επιχειρούν κατά αυτόν τον τρόπο και τους κατηύθυνε σε μία περισσότερο επιθετική πολιτική στο πεδίο της μάχης έναντι των Φράγκων³⁹. Οι νίκες στις μάχες της Πελαγονίας (1259) και του Βερατίου (1281) βασίστηκαν στη συνεχή παρενόχληση και πρόκληση φθοράς του αντιπάλου και στις πολεμικές τακτικές των ιπποτοξοτών⁴⁰.

Η ακόλουθη περίπτωση παρουσιάζει ενδιαφέρον καθώς είναι ενδεικτική της δυσκολίας που αντιμετώπιζε ο τακτικός βυζαντινός στρατός όταν πρόκειτο να αντιμετωπίσει μη συγκροτημένες δυνάμεις εντοπίων, που υπεράσπιζαν τις εστίες τους. Πρόκειται για την εξέγερση των Ζυγηνών της Τρικοκκίας⁴¹, η οποία εντάσσεται στο πλαίσιο των πρώτων αντιδράσεων

37. Γεώργιος Ακροπολίτης, *Χρονική Συγγραφή*, 65. Νικηφόρος Γρηγοράς, *Ιστορία Ρωμαϊκή*, εκδ. L. SCHOPEN – I. BEKKER, *Nicophori Gregorae Historia Byzantina* [CSHB], τ. 1, Bonn 1829, 36-37. Ιδιαίτερα εγκωμιάζεται ο αυτοκράτορας σε ρητορικά έργα της εποχής για την επιτυχημένη ενσωμάτωση και εγκατάσταση στη βυζαντινή επικράτεια των ικανών αυτών πολεμιστών, βλ. π.χ. Γεώργιος Ακροπολίτης, *Ἐπιτάφιος τῷ ἁοιδίμῳ βασιλεῖ κυρῷ Ἰωάννῃ τῷ Δούκα*, έκδ. A. HEISENBERG, *Georgii Acropolitae Opera*, τ. 2, Leipzig 1903 (αναθ. έκδ. P. WIRTH, Stuttgart 1978), 24. Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις, *Ἐγκώμιον εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ τὸν αὐτὸν ὑψηλότατον βασιλέα κυρὸν Ἰωάννην τὸν Δούκαν*, έκδ. L. TARTAGLIA, *Theodorus Ducas Lascaris Opuscula Rhetorica*, München – Leipzig 2000, 28. Επίσης βλ. M. C. BARTUSIS, *The Late Byzantine Army. Arms and Society, 1204-1453*, Philadelphia 1992, 26-27. I. VÁSÁRY, *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge 2005, 67-68.

38. Οι πρώτοι Τούρκοι μνημονεύονται ως συμμετέχοντες στο στρατιωτικό απόσπασμα υπό τον Μιχαήλ Παλαιολόγο το 1256-1257 κατά τον πόλεμο με το κράτος της Ηπείρου, Γεώργιος Ακροπολίτης, *Χρονική Συγγραφή*, 146-149.

39. P. LOCK, *The Franks in the Aegean 1204-1500*, New York 1995, 111.

40. E. ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ, *Ο πόλεμος στον δυτικό ελλαδικό χώρο κατά τον ύστερο Μεσαίωνα (13ος-15ος αι.)*, Αθήνα 2008, 220-222. J. WILSKMAN, *The Campaign and Battle of Pelagonia 1259, Βυζαντινός Δόμος* 17-18 (2009-2010), 131-174. Επίσης για τη βυζαντινή πολεμική τακτική του 13ου αιώνα Ν. Σ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ – Ι. Κ. ΛΕΚΕΑ, *Η βυζαντινή πολεμική τακτική εναντίον των Φράγκων κατά τον 13ο αιώνα και η μάχη του Tagliacozzo*, *ΒυζΣύμ* 19 (2009), 63-81.

41. Η ακριβής τοποθεσία δεν έχει προσδιοριστεί, βλ. K. BELKE, *Bithynien und Hellespont* [TIB 13], Wien 2020, 1056 και 1084-1085 (s.vv. Trikokkia και Zygos). Ο Γεώργιος Παχυμέρης (*Συγγραφικὰ Ἱστορία*, έκδ. A. FAILLER, *Georges Pachymères Relations*

για την ανατροπή της δυναστείας των Λασκαριδών από τον Μιχαήλ Η΄. Η επιχείρηση ήταν φαινομενικά εύκολη, αντίθετα όμως η καταστολή της εξέγερσης επετεύχθη πολύ δύσκολα: ο αυτοκρατορικός στρατός αντιμετώπισε πολλά προβλήματα, κυρίως λόγω της τακτικής του πολέμου φθοράς και του «ανταρτοπολέμου» των ατάκτων επαναστατών χωρικών, οι οποίοι, κάνοντας χρήση των τόξων τους και εκμεταλλευόμενοι τα στενά ορεινά περάσματα, πολλές φορές αν και σχεδόν άοπλοι, αντιμετώπιζαν τις δυνάμεις του Μιχαήλ Η΄ εκ του συστάδην. Τα ίδια συνέβησαν όταν οι εξεγερμένοι οπισθοχώρησαν σε υψηλότερα ορεινά δασώδη περάσματα, όπου χρησιμοποιούσαν ως κάλυψη τα δέντρα για να τοξεύουν εκ του αφανούς κατά των στρατιωτών. Τότε το στράτευμα πυρπόλησε το δάσος, για να τους υποχρεώσει να αποκαλυφθούν, αλλά εκείνοι μετακινούνταν και έπλητταν τους στρατιώτες παγιδεύοντάς τους σε άλλο πέρασμα. Οι χωρικοί πολλές φορές με μόνο όπλο ένα ρόπαλο, έφερναν τους στρατιώτες σε δύσκολη θέση. Τελικά, η εξέγερση έληξε με διακανονισμό.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα για τη μελέτη μας είναι η περίπτωση του Λατίνου Λικάριου, ο οποίος προσέφερε τις υπηρεσίες του στον Μιχαήλ Η΄, αφού αποστάτησε και συγκρούστηκε με τους Φράγκους στην Εύβοια. Ο αυτοκράτορας τον τίμησε με το αξίωμα του μεγάλου δουκός, του διέθεσε στρατεύματα και του ανέθεσε τη διοίκηση του στόλου. Ο Λικάριος επέτυχε να καταλάβει πολλά σημαντικά φρούρια στην Εύβοια καθώς και ορισμένα νησιά του Αρχιπελάγους. Ο ικανός αυτός Λατίνος, γνωρίζοντας άριστα τα τρωτά σημεία των Φράγκων, τα εκμεταλλεύτηκε και τους προκάλεσε σημαντικές ήττες. Το 1280 οργανώθηκε εκστρατεία στην Εύβοια με σκοπό την κατάληψη της πρωτεύουσας του νησιού, τον Εύριπτο. Για τον σκοπό αυτό, σύμφωνα με τον Μαρίνο Σανούδο, στρατολογήθηκαν Ισπανοί, Καταλανοί και Σικελοί μισθοφόροι⁴². Οι Φράγκοι επέλεξαν να εξέλθουν από την πόλη και να επιδιώξουν σύγκρουση με τον Λικάριο σε ανοικτό πεδίο. Στην περιοχή του Βατώντα δόθηκε μάχη, στην οποία οι Φράγκοι ηττήθηκαν κατά κράτος. Ο Νικηφόρος Γρηγοράς περιγράφει το τέχνασμα,

Historiques [CFHB 24/1-5], III.12, τ. 1, Paris 1984, 259-265) περιγράφει παραστατικότητα τα σχετικά με την εξέγερση. Βλ. και Γ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ ΑΡΝΑΚΗΣ, *Οί πρώτοι Όθωμανοί*, Αθήνα 1940, 39. Επίσης Π. ΓΟΥΝΑΡΙΑΔΗΣ, *Το κίνημα των Αρσενιατών (1261-1310). Ιδεολογικές διαμάχες στην εποχή των πρώτων Παλαιολόγων*, Αθήνα 1999, 36-37.

42. Marin Sanudo Torsello, *Istoria di Romania*, έκδ. και μετ. ΕΥΤ. Η. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Αθήνα 2000, 140.

με το οποίο οι Βυζαντινοί νίκησαν τους Φράγκους. Κατά τη διάρκεια της νύκτας αριθμός οπλιτών τοποθετήθηκε κοντά στην πόλη. Όταν οι Φράγκοι κινήθηκαν εκτός τειχών και συγκρούστηκαν με τον κύριο όγκο του βυζαντινού στρατεύματος, οι οπλίτες αυτοί τους επιτέθηκαν από τα νότια, προκάλεσαν σύγχυση και επέδρασαν αποφασιστικά στην ήττα τους⁴³. Σύμφωνα με τις πηγές μας, ο στρατός ο οποίος επιβιβάστηκε στα πλοία για να μεταβεί στην Εύβοια αποτελούνταν από πεζικό και περιλάμβανε Ισπανούς και Καταλανούς μισθοφόρους, οι οποίοι είναι γνωστό ότι είχαν αναπτύξει ιδιαίτερες τακτικές για να πολεμούν πεζοί εκ του συστάδην⁴⁴. Επιπρόσθετα πληροφορούμαστε ότι ο τριτημόριος της Εύβοιας κτυπήθηκε από ρίψη ακοντίου⁴⁵, το οποίο κατά πάσα πιθανότητα εκτοξεύτηκε από πεζό στρατιώτη. Κατά συνέπεια, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η μάχη του Βατώντα αποτελεί ένα παράδειγμα αιφνιδιασμού ιππέων από πεζούς πολεμιστές⁴⁶.

Εξίσου ενδιαφέρουσα είναι η εκστρατεία στην Εύβοια του πρίγκηπα της Αχαΐας Γουλιέλμου Β΄ και του Dreux de Beaumont, στρατηγού του Καρόλου Α΄ Ανδεγαυού, η οποία χρονολογείται το 1276⁴⁷. Ο Γάλλος

43. Sanudo, *Istoria di Romania*, 139-141. Γεώργιος Παχυμέρης, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι*, V. 26, τ. 2, 525. Νικηφόρος Γρηγοράς, *Ἱστορία Ῥωμαϊκή*, 95-97. Για τη δράση του Δικάρου, βλ. D. J. GEANAKOPOLOS, *Emperor Michael Palaeologus and the West 1258-1282. A Study in Byzantine- Latin relations*, Cambridge, Mass. 1959, 235-237, 295-298 [=Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ο αυτοκράτωρ Μιχαήλ Παλαιολόγος και η Δύσις 1258-1282. Μελέτη ἐπὶ τῶν βυζαντινο-λατινικῶν σχέσεων*, μετ. Κ. ΠΟΛΙΤΗ, Αθήνα 1969, 179-180, 220-223].

44. Γενικά για την πολεμική τακτική των Καταλανών R. SABLONIER, *Krieg und Kriegerum in der Crònica des Ramon Muntaner. Eine Studie zum spätmittelalterlichen Kriegswesen auf Grund katalanische Quellen*, Bern - Frankfurt 1971, 95-110, όπου τονίζεται ο πόλεμος φθοράς και ο ρόλος των πεζών.

45. Γεώργιος Παχυμέρης, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι*, V. 26, τ. 2, 525: *Καὶ μάχην κρατερὰν συμμίξας, ἀκοντισθεὶς πίπτει...*

46. Ἰδιαίτερη μνεία του ρόλου των Καταλανών κάνει και ο W. MILLER, *The Latins in the Levant. A History of Frankish Greece (1204-1566)*, London 1908, 164 [= *Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα (1204-1566)*, μετ. Α. ΦΟΥΡΙΩΤΗΣ, Αθήνα 3^η 1997, 190] κατά την περιγραφή της συγκεκριμένης μάχης. Για την τοποθεσία βλ. J. KODER, *Hellas und Thessalia* [TIB 1], Wien 1976, 280 (s.v. Varonda).

47. Για τη δράση του de Beaumont και τη χρονολόγηση του συγκεκριμένου γεγονότος, βλέπε σχετικά σχόλια Sanudo, *Istoria di Romania*, 276-277. Ο G. L. BORGHESE, *Carlo I d'Angiò e il Mediterraneo. Politica, diplomazia e commercio internazionale prima dei vespri*, Roma 2008, 106-110 τοποθετεί τα γεγονότα το 1272. Μόνο ο Σανούδος περιγράφει

στρατηγός, αφού δεν συνάντησε ισχυρή οργανωμένη αντίσταση διέσπειρε το ιππικό του σε λεηλασία και όταν επιχείρησε να διέλθει από ορεινά περάσματα οι Βυζαντινοί τον παγίδεψαν, με αποτέλεσμα να ηττηθεί με σημαντικές απώλειες σε έμπυχο δυναμικό καθώς και σε εξοπλισμό, ιδιαίτερα κατά τη φάση της υποχώρησής του μέσα από ορεινά εδάφη⁴⁸.

Ανάλογη ήταν η κατάσταση στην Πελοπόννησο κατά τις συγκρούσεις των Βυζαντινών με το πριγκηπάτο της Αχαΐας. Στη μάχη του Μακρυπλαγίου, οι Βυζαντινοί προσπάθησαν να οργανώσουν ενέδρα, με επιτυχία στην αρχή, αλλά οι Τούρκοι, τους οποίους είχαν προσεταιρισθεί οι Φράγκοι, γρήγορα ανέτρεψαν την κατάσταση. Μετά από τις πρώτες ήττες, ο Μιχαήλ Η΄ έδωσε εντολή να μην προκαλείται κατά παράταξη μάχη με τους Λατίνους, αλλά να επιδιώκεται η σύγκρουση μαζί τους αποκλειστικά σε ορεινές θέσεις και περάσματα⁴⁹. Δεν ήταν η πρώτη φορά που ένας αυτοκράτορας έδινε ανάλογες οδηγίες για τη συγκεκριμένη τακτική που επιθυμούσε να ακολουθήσουν οι στρατηγοί του. Ο Ιωάννης Γ΄ Βατάτζης είχε δώσει εντολή να αποφευχθεί η κατά μέτωπο σύγκρουση με τους Φράγκους ιππότες στη Ρόδο το 1250, και παρόμοια ήταν η οδηγία του Μιχαήλ Η΄ στον αδελφό του Ιωάννη Παλαιολόγο πριν από τη μάχη της Πελαγονίας (1259)⁵⁰. Ίσως βέβαια να αποτελεί κοινό τόπο των ιστορικών η τάση να αποδίδουν την εφαρμογή μιας επιτυχημένης πολεμικής τακτικής στη σκέψη και τις οδηγίες του αυτοκράτορα, προς εξύψωση της εικόνας του.

Ο πόλεμος με το βουλγαρικό κράτος μεταξύ των ετών 1254-1256 εξελίχθηκε για άλλη μια φορά, παρά την επιθυμία του αυτοκράτορα

με λεπτομέρειες τη συγκεκριμένη εκστρατεία, αλλά και ο Μιχαήλ Παλαιολόγος στην *Αυτοβιογραφία* του [H. GRÉGOIRE, *Imperatoris Michaelis Palaeologi de vita sua*, Byz. 29-30 (1959-60), 459] αναφέρει ότι ο Κάρολος έστειλε δυνάμεις για να ανακτήσουν την Εύβοια, οι οποίες νικήθηκαν από τους Βυζαντινούς.

48. Sanudo, *Istoria di Romania*, 143-144. Πβλ. LONGNON, *Empire Latin*, 241.

49. *Χρονικὸν Μορέως*, στίχ. 5098-5465. Πβλ. D. A. ZAKYTHINOS, *Le Despotat Grec de Morée* (αναθ. έκδ. Χρ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ), τ. 1, London ²1975, 39-43. A. BON, *La Morée Franque. Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la Principauté d'Achaïe (1205-1430)*, Paris 1969, 131-132 καθώς και 422-425 για την περιοχή που ενδεχομένως έλαβε χώρα η μάχη του Μακρυπλαγίου. Επίσης J. WILSKMAN, *Conflict and Cooperation: Campaigns on the Peloponnese in 1264*, *Acta Byzantina Fennica* 4 (2015), 85-122.

50. Γεώργιος Άκροπολίτης, *Χρονική Συγγραφή*, 86-88, 168-169.

Θεόδωρου Β΄ Λάσκαρι για αποφασιστική σύγκρουση, σε ορεινό αγώνα. Στο στενό πέρασμα του Ρούπελ, οι Βυζαντινοί, επαναλαμβάνοντας την τακτική του Βασιλείου Β΄, αιφνιδίασαν τους αντιπάλους τους με την αποστολή τοξοτών στα νώτα τους και τους έτρεψαν σε φυγή⁵¹.

Οι Βυζαντινοί υπέστησαν αλλεπάλληλες ήττες στην προσπάθειά τους να ελέγξουν το κράτος της Ηπείρου και τον ηγεμόνα της Θεσσαλίας Ιωάννη Α΄. Οι στρατοί των ηγεμονιών της Ηπείρου στηρίζονταν κυρίως στη στρατηγική της αποφυγής οποιασδήποτε ανοικτής σύγκρουσης και εφάρμοζαν, όπως οι Βυζαντινοί, πόλεμο φθοράς. Το 1277 ένα βυζαντινό στράτευμα παγιδεύεται στα Φάρσαλα και καταστρέφεται από τον Ιωάννη Α΄, ηγεμόνα της Θεσσαλίας⁵².

Αντιμέτωπος με κρίσιμη κατάσταση στη Μικρά Ασία λόγω των επιδρομών των Τουρκομάνων, ο Μιχαήλ Η΄ ανέθεσε στον συναυτοκράτορα υιό του Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο να εκστρατεύσει στην περιοχή του Μαιάνδρου (1280). Ο αυτοκρατορικός στρατός απώθησε προσωρινά τους Τουρκομάνους και έφτασε στην πόλη των Τράλλων, όπου ο μέγας δομéstικος Μιχαήλ Ταρχανειώτης ανέλαβε το έργο της ανοικοδόμησης και της οχύρωσής της⁵³. Η εκστρατεία του 1280 του Ανδρόνικου Β΄ εξυμνείται σε σειρά εγκωμίων της εποχής. Σε εγκώμιο του Γρηγορίου του Κυπρίου αναφέρεται η επιτυχημένη εκστρατεία, η ανοικοδόμηση των συνοριακών οχυρών και των Τράλλων, ενώ δίδεται η πληροφορία ότι ο πόλεμος περιελάμβανε *ένεδρας, λόχους, έπιθέσεις, τὰς μὲν ἐκ τοῦ ἀφανοῦς, τὰς δ' ἐκ τοῦ προφανοῦς ...*⁵⁴.

51. Ανάλυση για την συγκεκριμένη πολεμική αναμέτρηση στο Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ – Ι. ΛΕΚΕΑ, *The Struggle between the Nicaean Empire and the Bulgarian State (1254–1256): Towards a Revival of Byzantine Military Tactics under Theodore II Laskaris*, *Journal of Medieval Military History* 5 (2006), 56-69. Επίσης Α. ΜΑΔΓΕΑΡΟΥ, *The Asanids: the political and military history of the second Bulgarian Empire (1185–1280)*, Leiden and Boston 2017, 240-243. Δ. ΑΝΓΕΛΟΥ, *The Byzantine Hellene: the life of Emperor Theodore Laskaris and Byzantium in the thirteenth century*, Cambridge 2019, 151-160, 163-166.

52. Γεώργιος Παχυμέρης, *Συγγραφικὰ Ἱστορία*, V. 26, τ. 2, 527 και 526 υποσ. 2 (για τη χρονολόγηση). Βλ. και ΓΕΑΝΑΚΟΠΛΟΣ, *Emperor Michael VIII*, 297 [έλλην. μετ. 221] και ΚΟΔΕΡ, *Hellas und Thessalia*, 238-239 (s.v. Pharsalos).

53. Γεώργιος Παχυμέρης, *Συγγραφικὰ Ἱστορία*, VI. 20, τ. 2, 591-595. Νικηφόρος Γρηγοράς, *Ἱστορία Ρωμαϊκή*, 141-142.

54. *Anecdota Graeca e codicibus regiis*, εκδ. J. FR. BOISSONADE, τ. 1, Paris 1830, 376-380. Η εκστρατεία μνημονεύεται και σε εγκώμιο του Νικόλαου Λαμπηνοῦ, Ι. Δ. ΠΟΛΕΜΗΣ,

Το 1284 πραγματοποιήθηκε επιδρομή στη Μακεδονία και τη Θράκη 10.000 «Σκυθών» –πιθανόν Κουμάνων και Πετσενέγων– προερχόμενων από την περιοχή του Δούναβη. Ο κουροπαλάτης Ουμπερτόπουλος είχε διοριστεί στρατιωτικός διοικητής στη Μεσημβρία και παρά την αριθμητική υπεροχή των επιδρομέων, τους αιφνιδίασε και πέτυχε να τους απωθήσει στα ορεινά. Πολλοί νομάδες πνίγηκαν σε παρακείμενο ποταμό. Ο αυτοκράτορας τίμησε με πολλά δώρα και το αξίωμα του μεγάλου παπία τον Ουμπερτόπουλο⁵⁵. Ο αιφνιδιασμός σε συνδυασμό με την αξιοποίηση των τοπογραφικών χαρακτηριστικών φαίνεται ότι έκαναν εφικτή την επικράτηση των υποδεεστέρων αριθμητικά Βυζαντινών.

Άλλη μία περίπτωση νικηφόρου επιχείρησης με παρόμοιες τακτικές έλαβε χώρα κατά την εκστρατεία του Αλεξίου Φιλανθρωπηνού στη Μικρά Ασία, όπου ο σπουδαίος στρατηγός εφάρμοσε την αρχή του αιφνιδιασμού και οργάνωσε ενέδρα εναντίον δύναμης Τουρκομάνων, τη στιγμή που εκείνη διέσχιζε έναν ποταμό⁵⁶. Το 1302 ο συναυτοκράτορας και υιός του Ανδρόνικου Β΄, Μιχαήλ Θ΄ Παλαιολόγος, τέθηκε επικεφαλής στρατού αποτελούμενου κυρίως από Αλανούς, με σκοπό την αντιμετώπιση των Τούρκων στη Μικρά Ασία. Ο Μιχαήλ Θ΄ στρατοπέδευσε στην περιοχή της Μαγνησίας στον ποταμό Έρμο (όρος Σίπυλο) και οι Τούρκοι αποσύρθηκαν στα ορεινά και δύσβατα εδάφη από όπου με ασφάλεια επόπτευαν τους Βυζαντινούς. Τα αυτοκρατορικά στρατεύματα γνώρισαν ορισμένες επιτυχίες σε ενέδρες εναντίον των Τούρκων, δεν μπορούσαν όμως να προκαλέσουν αποφασιστική σύγκρουση μαζί τους και ουσιαστικά παρέμεναν άπρακτα. Η παρατεινόμενη αδράνεια και η ενίσχυση των Τούρκων, οδήγησε σε πτώση του ηθικού του βυζαντινού στρατεύματος και σε υποχώρηση⁵⁷.

⁵⁵ Ο λόγιος Νικόλαος Λαμπηνός και τὸ Ἐγκώμιον αὐτοῦ εἰς Ἀνδρόνικον Β΄ Παλαιολόγον, Αθήνα 1992, 43-47 και σχετικά σχόλια 8-10.

55. Γεώργιος Παχυμέρης, *Συγγραφικὰ Ἱστορία*, VII.29, τ. 3, 93.

56. Μάξιμος Πλανούδης, *Ἐπιστολαί*, εκδ. P.A.M. LEONE, *Maximi Monachi Planudis Epistulae*, Amsterdam 1991, 208-209. Πβλ. H. V. BEYER, Die Chronologie der Briefe des Maximos Planudes an Alexios Dukas Philanthropenos und dessen Umgebung, *REB* 51 (1993), 133-135, όπου τα γεγονότα που περιγράφονται στη συγκεκριμένη επιστολή (αρ. 120) χρονολογούνται μεταξύ Απριλίου και Σεπτεμβρίου 1295, και Η. ΤΑΞΙΔΗΣ, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των επιστολών του*, Θεσσαλονίκη 2012, 115-116.

57. Γεώργιος Παχυμέρης, *Συγγραφικὰ Ἱστορία*, X. 18, τ. 4, 341-345. Νικηφόρος Γρηγοράς, *Ἱστορία Ῥωμαϊκῆ*, 205-206.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η βυζαντινή στρατιωτική στρατηγική κατά τον 11ο και 12ο αιώνα, αλλά κυρίως τον 13ο, χαρακτηρίζεται από τον πόλεμο φθοράς, κατά τον οποίο γίνεται ευρύτατη εφαρμογή τακτικών αιφνιδιασμού και εξαπάτησης. Προσδιορίζοντας τον όρο πόλεμος φθοράς για τους Βυζαντινούς διαπιστώνουμε ότι ως στρατιωτική στρατηγική στέκεται στον αντίποδα της απευθείας κατά μέτωπο σύγκρουσης, δηλαδή της εκ του συστάδην κατά παράταξη μάχης και έχει δύο διακριτές διαστάσεις. Η μία διάσταση είναι η συνεχής παρενόχληση του αντιπάλου και κυρίως η πρόκληση φθοράς ή διακοπής του ανεφοδιασμού του, ώστε να τον καταπονήσει και να τον υποχρεώσει σε υποχώρηση ή να τον κάνει ευάλωτο σε επίθεση. Η δεύτερη διάσταση είναι η εξαπάτηση και ο αιφνιδιασμός του αντιπάλου, συνήθως με τη χρήση ενέδρας ή νυχτερινής επίθεσης, προκειμένου τμήμα ή ολόκληρο το στράτευμά του να υποστεί αποφασιστικό πλήγμα. Στη δεύτερη περίπτωση ο αιφνιδιασμός μπορεί να εφαρμόζεται –με σύγχρονους όρους– ως «αρχή πολέμου», κατά την έναρξη ή κατά τη διάρκεια της μάχης. Ο αιφνιδιασμός μέσω μίας ενέδρας συνδυάζεται με σύγκρουση εκ του συστάδην, όπως για παράδειγμα συνέβη το 1078 στη σύγκρουση Αλεξίου Κομνηνού – Νικηφόρου Βρυεννίου ή στο Βεράτιο (1281). Η εφαρμογή του αιφνιδιασμού αποτελεί την αρχική φάση ή ένα στάδιο της σύγκρουσης που θα οδηγήσει στην κυρίως μάχη υπό νέες συνθήκες και ισορροπία δυνάμεων. Είναι γεγονός ότι η γεωγραφική διαμόρφωση και η μορφολογία του εδάφους, τόσο της βαλκανικής χερσονήσου, όσο και της Μικράς Ασίας, ευνοούσε την εφαρμογή των εν λόγω τακτικών, οι οποίες περιλάμβαναν κίνηση από δύσβατα εδάφη και αιφνιδιασμό του αντιπάλου, εικονική υποχώρηση και ενέδρες, παρενόχληση των γραμμών επικοινωνιών και ανεφοδιασμού του, αιφνιδιαστικές νυχτερινές επιθέσεις στο στρατόπεδό του, μέθοδοι οι οποίες από το δεύτερο μισό του 13ου αιώνα συνδυάζονται και επεκτείνονται με την τακτική των Κουμάνων και Τούρκων ιπποτοξοτών, η παρουσία των οποίων –ιδιαίτερα των δεύτερων– γίνεται σχεδόν σταθερή στα στρατεύματα της αυτοκρατορίας.

Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους αποτέλεσε ισχυρό πλήγμα στο ηθικό των Βυζαντινών. Ο ψυχολογικός αυτός παράγοντας σε συνδυασμό με το γεγονός ότι τόσο σύντομα μετά την άλωση δεν ήταν δυνατόν να οργανωθεί και να εκπαιδευτεί αξιόμαχο στράτευμα,

ερμηνεύει τις διαδοχικές βυζαντινές ήττες κατά την αντιμετώπιση των Φράγκων σε ανοικτό πεδίο. Πολύ σύντομα όμως οι Βυζαντινοί προσάρμοσαν την τακτική τους, όπως έπραξε στο παρελθόν και ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός, στις δυνατότητές τους και εκμεταλλεύτηκαν προς όφελός τους την αδυναμία των φραγκικών στρατευμάτων, των οποίων το ιππικό ήταν δυσκίνητο και αποτελεσματικό μόνο υπό προϋποθέσεις, δηλαδή όταν επετίθετο συντεταγμένα σε αναπεπταμένο πεδίο. Επεδίωκαν λοιπόν οι Βυζαντινοί να προκαλέσουν διάσπαση της συνοχής του και να το παρασύρουν σε έδαφος όπου ο βαρύς οπλισμός των ιππέων θα αποτελούσε μειονέκτημα και θα τους καθιστούσε ευπρόσβλητους έναντι ελαφρύτερα οπλισμένων στρατευμάτων⁵⁸. Ειδικά στην περίπτωση της Λατινικής Αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης, οι Βυζαντινοί γνώριζαν ότι οι Φράγκοι δεν είχαν τη δυνατότητα να εκστρατεύσουν επί μεγάλο χρονικό διάστημα και να εισχωρήσουν στη Μικρά Ασία σε βάθος. Τα στρατεύματά τους ήταν μικρά αριθμητικά, δεν ήταν σε θέση να διαφυλάξουν τις περιοχές που καταλάμβαναν και το κυριότερο, τόσο οι γραμμές ανεφοδιασμού τους από την Κωνσταντινούπολη, όσο και η ύπαιθρος, η λεηλασία της οποίας αποτελούσε πηγή εφοδίων, ήταν εκτεθειμένες στις βυζαντινές επιθέσεις. Ο πόλεμος φθοράς και κυρίως οι ενέδρες, δεν εφαρμόζονται μόνο για την αντιμετώπιση των δυτικών στρατευμάτων, αλλά κατά την περίοδο των Κομνηνών εφαρμόζονται εναντίον των Σελτζούκων και στα τέλη του 13ου αιώνα εφαρμόζονται –αν και σε μικρότερη κλίμακα– εναντίον των Τούρκων στη Μικρά Ασία. Ταυτόχρονα δεν απουσιάζουν από τις εμφύλιες διαμάχες των Βυζαντινών.

Θα πρέπει να τονίσουμε ότι ο πόλεμος φθοράς, η παραπλάνηση και ο αιφνιδιασμός αποτελούν ένα αρχέγονο πλην όμως απαιτητικό είδος πολέμου, το οποίο για να επιφέρει θετικό αποτέλεσμα προϋποθέτει συνοχή, πειθαρχία, συντονισμό και ακρίβεια στην κίνηση του στρατεύματος ώστε να εκτελεστούν με επιτυχία οι απαιτούμενοι ελιγμοί. Απαιτεί, πολύ περισσότερο, ικανή και αποτελεσματική διοίκηση. Κατά βάση, ήταν ιδανικές μέθοδοι για εφαρμογή σε αμυντικές επιχειρήσεις,

58. Για την αντιμετώπιση στο πεδίο της μάχης των Λατίνων από τους Βυζαντινούς, βλέπε S. KYRIAKIDIS, *Warfare in Late Byzantium, 1204-1453*, Leiden – Boston 2011, 198-203. Για την περίπτωση του Αλέξιου Κομνηνού, βλέπε την ανάλυση του THEOTOKIS, *The Norman campaigns*, 218-220.

δηλαδή για την απόκρουση κάποιας εισβολής ή επιδρομής και λιγότερο για επιθετικές επιχειρήσεις, όπου ειδικά, αν ο επιτιθέμενος ήταν ισχυρότερος, επιζητούνταν το συντομότερο δυνατό μία αποφασιστική σύγκρουση με τον αντίπαλο. Αν ο αντίπαλος ήταν εξίσου ικανός και προσεκτικός, μπορούσε να ανατρέψει τον αιφνιδιασμό και εν τέλει να προκαλέσει εκείνος αιφνιδιασμό. Παράλληλα, καθώς ο πόλεμος φθοράς δεν οδηγούσε άμεσα και σύντομα σε αποφασιστικό αποτέλεσμα και συνήθως απαιτούνταν χρόνος για να καταβληθεί ή να υποχωρήσει ο αντίπαλος, υπήρχε πάντα το ενδεχόμενο να δημιουργηθεί έντονη δυσανεμία και αμφισβήτηση στο πρόσωπο του στρατιωτικού ηγέτη ή του ηγεμόνα, διότι δινόταν η εντύπωση ότι ήταν ανίκανος να πολεμήσει αποφασιστικά και για τον λόγο αυτόν απέφευγε την αντιπαράθεση.

Συνοψίζοντας, ο πόλεμος φθοράς, που περιλαμβάνει την παραπλάνηση και τον αιφνιδιασμό, αποτέλεσε θεμελιακή στρατηγική των Βυζαντινών, γεγονός που επιβεβαιώνει η θεωρία (στρατιωτικά εγχειρίδια), αλλά κυρίως η πολεμική πράξη⁵⁹. Διατρέχει ως χαρακτηριστικός τρόπος πολέμου όλη την περίοδο που εξετάσαμε (11ος-13ος αιώνας) με κορύφωση κατά τον 13ο αιώνα, οπότε και διαπιστώνουμε ότι αποτελεί την κυρίαρχη και βασική στρατιωτική στρατηγική των Βυζαντινών. Δεν εφαρμόζεται μόνο για να αποκρουστεί μία εχθρική εισβολή, αλλά εφαρμόζεται ευρύτερα σε μεγάλες αμυντικές ή επιθετικές επιχειρήσεις. Παράλληλα αποδεικνύεται ότι, τουλάχιστον μέχρι και τον 13ο αιώνα, οι Βυζαντινοί διατηρούσαν αδιαλείπτως ορισμένα ιδιαίτερα γνωρίσματα πολεμικής τέχνης. Ο πόλεμος φθοράς αποτελούσε ενδεχόμενη λύση και καταφυγή όταν μία κατά παράταξη αντιπαράθεση ήταν πολύ ριψοκίνδυνη, λόγω της ισχύος του αντιπάλου και του αριθμητικού συσχετισμού των στρατευμάτων. Για τον λόγο αυτόν χρησιμοποιείται έναντι ισχυρών αντιπάλων σε περιόδους κατά τις οποίες οι πόροι και οι στρατιωτικές δυνατότητες του Βυζαντίου φθίνουν και δεν επαρκούν. Το γεγονός αυτό συναντούσε την θυμηδία των Δυτικών, οι οποίοι θεωρούσαν την τακτική των Βυζαντινών «άνανδρη» και πονηρή⁶⁰. Παρά ταύτα, αν και κατά βάση οι Φράγκοι που

59. Βλέπε σχετικά και ΓΗΘΟΤΟΚΗΣ, *The Norman campaigns*, 220. Για τα χαρακτηριστικά του πολέμου φθοράς στον δυτικό ελλαδικό χώρο κατά την ύστερη περίοδο, βλ. ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ, *Ο πόλεμος στον δυτικό ελλαδικό χώρο*, 270-274.

60. Αποτελεί κοινό τόπο σε αρκετά κείμενα δυτικών η άποψη ότι οι Έλληνες είναι

εγκαταστάθηκαν στα βυζαντινά εδάφη μετά το 1204 δεν εγκατέλειψαν την παραδοσιακή τακτική τους, διαθέτουμε ισχυρές ενδείξεις ότι προσαρμόστηκαν στον βυζαντινό τρόπο πολέμου, εφαρμόζοντας ως ένα βαθμό ανάλογες τακτικές⁶¹.

Η εξαπάτηση και ο αιφνιδιασμός αναδεικνύονται σε μία από τις αποτελεσματικότερες πολεμικές τακτικές των Βυζαντινών, αφού συνήθως όταν τις εφαρμόζαν αντιμετώπιζαν με επιτυχία τον αντίπαλό τους. Δύο στοιχεία ευνοούσαν αυτές τις πολεμικές μεθόδους: η γεωγραφική διαμόρφωση της βαλκανικής χερσονήσου και της δυτικής Μ. Ασίας και η ύπαρξη καταλλήλων στρατιωτικών σωμάτων. Η στρατολόγηση στρατιωτικών τμημάτων ανατολικών – νομαδικών λαών, που συνήθως πολεμούσαν έφιπποι με κύριο όπλο το τόξο τους, άρα διέθεταν αυξημένη ευελιξία και αύξαναν την απόσταση από την οποία έπλητταν τον αντίπαλο, ενίσχυσε τις δυνατότητες διεξαγωγής αυτού του είδους των επιχειρήσεων. Παράλληλα, η στρατηγική και η τακτική που εφαρμόζαν οι Βυζαντινοί επέτρεπαν στον πεζό πολεμιστή να διαδραματίζει περισσότερο καιρίο ρόλο, καθώς υπό προϋποθέσεις είχε την δυνατότητα να αιφνιδιάσει και να κατανικήσει τον αντίπαλό του, ακόμα και όταν αυτός ήταν έφιππος⁶², ώστε κατά τον 13ο αιώνα να αμφισβητείται έμπρακτα στον βυζαντινό χώρο η κυρίαρχη θέση του δυτικού ιππέα στο πεδίο της μάχης.

ανεπαρκείς στρατιώτες και δεν πολεμούν σε παράταξη με χρήση έντιμων μεθόδων. Sanudo, *Istoria di Romania*, 169. Βλέπε σχετικά και T. SHAWCROSS, *The Chronicle of Morea. Historiography in Crusader Greece*, Oxford 2009, 196-197.

61. Για παράδειγμα οι Βυζαντινοί στην Πελοπόννησο απειλούνταν στα ορεινά περάσματα από τις ενέδρες οπλισμένων με βαλλιστρίδα Φράγκων (μάχη Σεργιανών 1263): *Χρονικὸν Μορέως*, στίχ. 5015-5097.

62. Για τον αυξανόμενο ρόλο και σημασία του πεζικού από τα τέλη του 13ου αιώνα, βλέπε K. DE VRIES, *Infantry Warfare in the Early Fourteenth Century. Discipline, Tactics and Technology*. Woodbridge 1996, 1-8. C. J. ROGERS, *Soldiers' Lives through History. The Middle Ages*. Westport, Connecticut 2007, xxvi-xxvii και 92-93. Επίσης σχετική ανάλυση και παραδείγματα συγκρούσεων στο B. T. CAREY, *Warfare in the Medieval World*, South Yorkshire 2006, 4-9 και 139-201. Για το βυζαντινό πεζικό κατά την ύστερη περίοδο, βλέπε ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Warfare in Late Byzantium*, 216-220.

ATTRITION WARFARE AND THE MILITARY TACTICS OF DECEPTION AND SURPRISE
IN BYZANTIUM (11th – 13th CENTURIES)

Theory (as attested by the military manuals) and practice prove that attrition warfare and the associated military tactics of deception and surprise played an important role in the byzantine military history. The paper studies cases of attrition warfare and surprise attacks exercised by the Byzantines from 11th to 13th century. Important military leaders such as Alexios I Komnenos were masters of attrition warfare and used skillfully that strategy whenever an open battle against a strong opponent was very precarious.

The Byzantines took advantage of the Balkan and Asia Minor mountainous terrain as well as the recruitment of foreign fast moving troops armed with long range shooting weapons that facilitated the exercise of the tactics of deception and surprise. Such kind of tactics were mostly successful against the Latins while were occasionally successful against the Seljuks and the Turkomans. The paper concludes that attrition warfare and the tactics of deception and surprise were more often applied during the 13th century –a period that Byzantium’s military resources and capabilities diminished– thus being a distinctive byzantine method of warfare, and gave rise to an active role of the infantry who under special circumstances could threaten the western cavalry.